

Österåkers kyrka

© Stockholms stift
Stockholm 2008
www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift
info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Österåkers kyrka

Österåker-Östra Ryds församling, Roslags kontrakt, Stockholms stift

Prästgården 2: 1, Össebyvägen 70, Österåkers socken och kommun, Stockholms län, Uppland

Österåkers kyrka uppfördes under slutet av 1100-talet. Den medeltida kyrkan bestod av ett långhus med ett smalare kor, samt ett kraftigt torn i väster, möjligen avsett som skyddsrum. En sakristia tillkom troligen på 1200-talet och under 1200- eller 1300-talet fick koret samma bredd som långhuset. Under 1400-talet förlängdes kyrkan åt öster. Ett vapenhus uppfördes i söder samt en ny sakristia i norr och invändigt slogs tegelvalv som dekorerades med kalkmålningar. Under en genomgripande ombyggnad 1647–50 gestaltades kyrkan enligt samtida ideal, även om det medeltida murverket bevarades.

Österåkers kyrka är skyddad enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen.

HISTORIK

Namnet Österåker är troligen inspirerat av namnet Åker (ursprungligen i betydelse helig åker) och antyder att området kan vara en gammal kultplats. För detta talar bl a bevarade terrassbildningar från yngre järnåldern. Att Österåker haft en stor betydelse redan under förhistorisk tid vittnar även tre stora gravfält kring kyrkan om. Gravfälten pekar på att området har hyst en kontinuerlig bosättning från åtminstone äldre järnålderns senare hälft. Kyrkan låg utefter den betydelsefulla Långhundraleden i närheten av Garnsviken. Stenkyrkan föregicks sannolikt av en kyrka av trä.

När järnvägen anlades under modern tid blev socknens centrum flyttat till Åkersberga, något som medfört att kulturmiljön kring kyrkan kunnat bevaras.

BESKRIVNING

Omgivningen

Kyrkan ligger i ett öppet och svagt kuperat odlingslandskap strax norr om det tätbebyggda villaområdet Åkerstorp.

Nordväst om kyrkan ligger den gamla prästgården. Mangården uppfördes vid början av 1800-talet, men byggdes om under 1900-talet. Den flankeras av två byggnader mot öster, varav den ena användes som kyrkoherdebostad under 1700-talets slut. Idag används prästgården som församlingshem. I sidobyggnaderna finns bårhus, samt ett nyligen inrett andaktsrum.

Kyrkomiljön

Kyrkogården har utvidgats i flera etapper. Dess äldre delar avgränsas mot norr, väster och söder av en kallmurad stenmur, uppförd under 1700-talet. Muren har tidigare varit försedd med stigluckor, men entréerna flankeras nu av murade och vitputsade stolpar. Längs stenmuren finns enstaka träd från den ursprungliga trädkransen bevarade. På kyrkogården finns även enstaka, fritt placerade lövträd. Gångarna är

såväl asfalterade som grusade. Närmast kyrkobyggnaden i nordväst, väst och söder finns kyrkogårdens äldsta gravvårdar. Flertalet är grusgravar med stenram, järnräcken eller kätting. Ett antal gravar är även omgärdade av buxbom.

Mellan 1932–36 genomfördes en utvidgning åt öster. På kyrkogårdens östra del är gravvårdarna mindre och här ligger minneslundan, anlagd 1964. Den senaste kyrkogårdsutvidgningen genomfördes 1955–56 norr om kyrkan. På kyrkogårdens yngre del uppfördes ett stenkor 1964. Den utvidgade delen av kyrkogården är rikligt försedd med vegetation, flertalet buskar i nord-sydliga rader.

Klockstapeln står ett par hundra meter nordost om kyrkan, placerad mitt i ett omfattande gravfält. Den uppfördes 1760 av Mathias Bergström från Stockholm, men föregicks troligen av två äldre staplar. Stapeln är spåntäckt förutom kring ljudöppningarna där den är brädfordrad. Huven täcks av ett karnisprofilerat tak, som i samband med en renovering 1967 täcktes med kopparplåt. Storklockan göts om senast 1924 och innehåller metall från en medeltida klocka. Lillklockan, som senast göts om 1655, dekorerar av fruktknippen och bladslingor i broskornamentik.

Gravkapellet, eller bårhuset, uppfördes 1951–1952 efter ritningar av arkitekt Evert Milles. Den näst intill kvadratiska byggnaden har putsade fasader, avfärgade i vit kulör. Byggnadens tälttak är belagt med skiffer och kröns av ett kors och en kula. In till kapellet leder en dubbeldörr av kopparplåt. Mot väster och öster finns två mindre rundfönster med blyinfattat antikglas. Invändigt är väggarna putsade och avfärgade i vitt. Takpanelen är målad i grågrön kulör.

Kyrkobyggnaden

Österåkers kyrka är uppförd som en enskeppig kyrka i öst-västlig riktning med murverk av framförallt natursten, men även av tegel. Kyrkan fick huvudsakligen sitt nuvarande utseende vid en genomgripande ombyggnad 1647–50. Ombyggnaden bekostades av Brita Kurk-Oxensstierna, dåvarande ägare till Smedby säteri, samt av Gustaf Banér. Kurk anlidade murmästaren Hans Ferster för att leda arbetet. Arbetets primära mål var att uppföra ett nytt, högt och polygonalt kor med underliggande gravvalv. I samband med arbetet, rasade delar av kyrkans norra mur. Det ledde till en genomgripande restaurering av kyrkan.

Exteriör

Kyrkans fasader är vitputsade och delas in av murade pilastrar samt högsträckta och spetsbågiga fönster med järnbågar. Pilastrarna dekorerar av ankarslutar med initialer av såväl Brita Kurk som Gustaf Banér. Det lätt svängda taket är täckt av skiffer och kröns i öster av en takrytare med kopparplåt.

Kyrkans huvudentré går via vapenhuset i väster. Det inrättades 1705 i det medeltida väst-

Norrfasaden med sakristian.

Exteriör från nordväst och bogårdsmur i norr.

ornets bottenvåning. Tornet revs dock 1750 medan bottenvåningen och vapenhuset fick stå kvar. Vapenhuset täcks av ett valmat yttertak och är, liksom långhusets tak, täckt med skiffer. Den rundbågiga portalen är i övre delen försedd med ett fönster. Dubbelporten till vapenhuset är dekorerad av beslag från 1400-talet, dock renoverade och kompletterade.

På den södra långsidan finns en rikt utsmyckad sandstensportal, krönt av de Oxenstiernska och Kurkska vapnen.

Sakristian, som tillkom under 1400-talet, är belägen i norr. Röstet är dekorerat med en ornering som har stora likheter med orneringen på Uppsala domkyrkas torn, varför sakristian kan

Sydfasaden med gravkor i öster.

dateras till omkring 1430. Under Fersters renovering 1647–50, byggdes sakristian om och försågs med en strävpelare.

Interiör

Vapenhuset har ett plant innertak som liksom de putsade väggarna är målat i vit färg. Golvet är belagt med gravstenar. 1987 byggdes vindfången om efter ritningar av arkitekt Uno Söderberg. Under 1990-talet inrättades en handikapptoilet, samt städtrum och förråd i vapenhusets västra del, även det efter Söderbergs förslag.

Kyrkorummet täcks av kryssvalv samt stjärnvalv, tillkomna i samband med den stora ombyggnaden 1649–1650. Valven är liksom väggarna putsade och avfärgade i vit kulör. Valvpelarna delar rytmiskt in kyrkorummet i olika sekvenser. På den norra muren, intill predikstolen, syns läget för den medeltida kyrkans östra vägg.

Kyrkan försågs med en orgel 1837. Orgelfasaden samt läktaren utfördes efter ritningar av C G Blom Carlsson, men läktaren utvidgades vid 1900-talets mitt. Nuvarande orgelverk tillverkades 1970 av Marcussen & Søn, Aabenraa,

Interiör av koret i öster.

Interiör av långhuset med orgelläktare i väster och predikstol i norr.

Danmark. Orgeln har 38 stämmor. Sedan 1979 finns en kororgel från Richard Jacoby Orgelverkstad i Stockholm.

Under 1950-talet genomfördes en större renovering under ledning av arkitekterna Evert Milles och Erik Källgren. Det var i samband med denna upprustning som brudkammaren inreddes i kyrkans nordvästra hörn och kyrkorummet försågs med nuvarande bänkkvarter. Samtidigt målades kyrkans samtliga snickerier om i en enhetlig kulör. Predikstolen tillverkades efter ritningar av arkitekt Thure Wennberg 1791, och ersatte då en äldre från 1630-talet.

Interiör av koret i öster.

Predikstolen är utförd i klassicistisk stil och täcks av ett ljudtak, bland annat dekorerat med stiliserade fransar.

Det polygonala koret ger ett mycket ljust intryck med de höga, spetsbågiga fönstren. I samband med en renovering under 1980-talet frilades det mittersta fönstret som sedan längre tid varit igensatt. Koret har nu således samma form som under 1600-talet. Vid 1980-talets renovering togs även det murade altaret från 1784 bort och den gamla altartavlan flyttades till väggen ovan sakristieingången. Korfönstret dekorerades istället med ett glaskors av konstnären Marika Lilliehöök Hennix. Sedan 2000 är koret försett med ett nytt altarbord och en dopfunt, efter förslag av arkitekten Mona Lantzourakis.

Entrén till sakristian är försedd med en dörr i järnplåt, tillverkad 1649. Sakristian, som uppfördes kring 1430, är nu täckt av ett vitmålat tunnvalv, tillkommet i samband Fersters ombyggnad 1647–50. Väggarna pryds av flertalet porträtt av tidigare kyrkoherdar, tidigare upphängda i kyrkorummet. Golvet är belagt med äldre gravhällar och längs västra väggen finns flera skrudskåp från 1700-talet.

Inventarier

Till kyrkans äldsta inventarier hör en dopfunt från 1100-talet av gotländsk kalksten. Den står dock i vapenhuset. I koret finns en dopfunt från 1672, tillverkad av brun ölandskalksten och skänkt av Gabriel Oxenstierna. Korets väggar dekoreras av ett antal minnestavlor och begravningsvapen. Mot söder finns ett epitafium, tillverkat i svart marmor över riksrådet Gabriel Oxenstierna, och mot norr ett begravningsvapen för greve Gabriel Oxenstierna, son till förutnämnda Oxenstierna.

Kyrkan bevarar ett flertal äldre silverföremål från 1600-talet och framåt. Till de äldsta hör en **kalk** av förgyllt silver, tillverkad i Tyskland under 1500-talet.

Bland kyrkans äldre textilier finns en röd **mässhake**, dekorerad med kors och spetsar, samt en **mässhake** av svart sammet, även den dekorerad med kors och spetsar. Båda skänktes till kyrkan kring 1700-talets mitt. Det äldsta **antependiet** är tillverkat av röd sammet 1794.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK

Österåkers kyrka bevarar medeltida murverk från 1100-talets slut och 1400-talet. 1647–50 genomfördes en stor ombyggnad, då kyrkan förlängdes åt öster med ett **kor**, tillfogades nya fönster samt **strävpelare** och dekorerades med en sandstensportal. Vidare försågs kyrkan med ny taktäckning och kröntes av en **takryttare**. Än idag karakteriseras kyrkan av den form och det utseende den fick under ombyggnaden 1647–50.

Även invändigt präglas kyrkans form av 1600-talets renovering. Inredningen härstammar dock från mer spridda tidsepoker. Till den äldsta inredningen hör predikstolen från 1700-talet. Orgelläktare och orgelfasad tillkom under 1800-talet och slutligen bänkinredningen som tillverkades under 1950-talet. Inredningen sammanhålls dock av en enhetlig färgsättning.

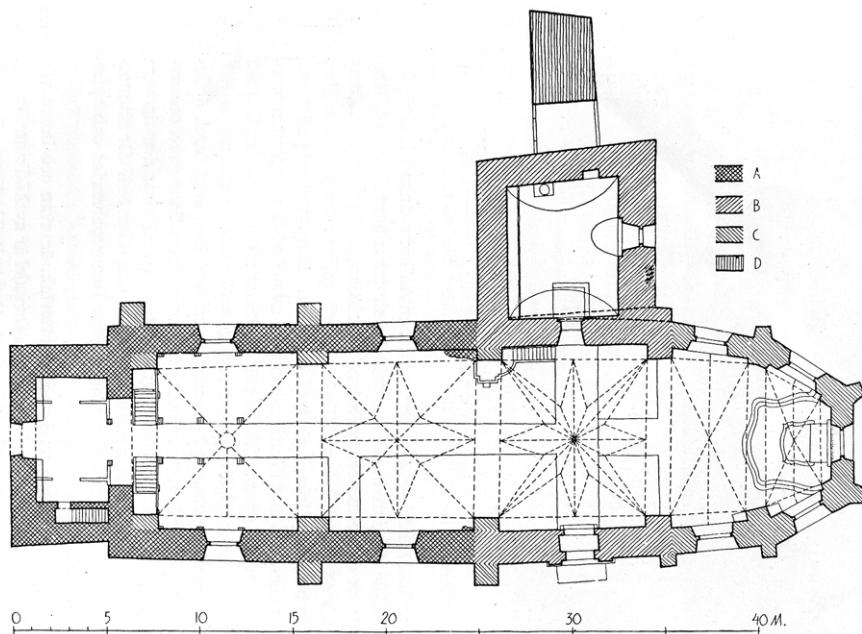
Koret har under de senaste åren genomgått flera omgestaltningar, något som har lett till att dess traditionella uppbyggnad och form sprängts och ersatts med flera mindre enheter. Det flertal inventarier som nu finns i **koret**, bildar ingen centralpunkt och påverkar därför kyrkorummets lugn och harmoni.

Epitafier och **begravningsvapen** förstärker kyrkans 1600-talskaraktär. Särskilt de med anknytning till släkten Oxenstierna hör intimt ihop med kyrkans byggnadshistoria. Från samma epok härrör även dopfunten från 1600-talet. Den medeltida dopfunten har ett värde som dokument från kyrkans äldsta byggnadshistoria och det medeltida kyrkorummet.

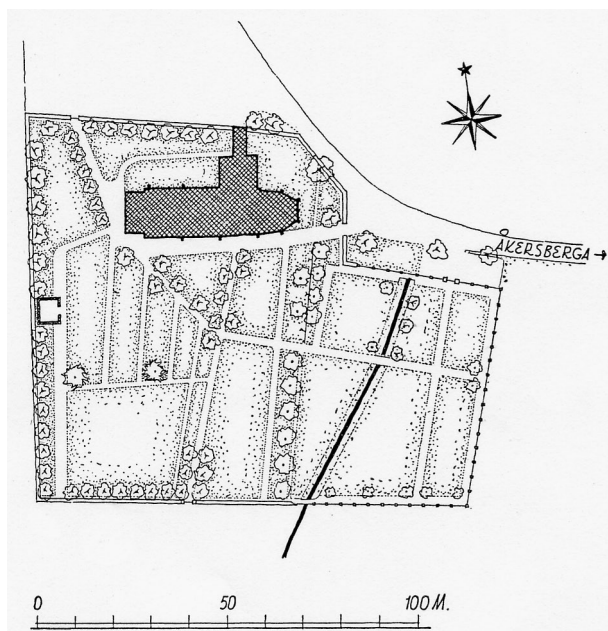
Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- de äldre och monumentala gravvårdarna närmast kyrkan tillför kyrkogården miljöskapande värden
- kyrkans exteriör med den gestalt den fick i samband med renoveringen på 1600-talet
- kyrkans medeltida murverk
- den medeltida dopfunten är betydelsefull som länk till kyrkans medeltida historia
- den form kyrkorummet fick i samband med renoveringen på 1600-talet
- **epitafier** och **begravningsvapen** förstärker kyrkans 1600-talskaraktär.

ORIENTERINGSPLANER

Plan av kyrkan mot norr. Uppmätning av B Wijkmark 1913,
reviderad av P O Westlund 1945.

Kyrkogårdsplan. Uppmätning av J Söderberg
1948. Sveriges kyrkor.

KRONOLOGI

År	Händelse	Källa
1100-talets slut	Stenkyrkan uppförs.	Norrby 1988
1100-talet	Dopfunten av gotländsk sandsten tillverkas.	dito
1200-talet	En sakristia uppförs.	dito
1200- eller 1300-talet	Det smala koret breddas till samma bredd som långhuset. En större portal öppnas i långhusets södra mur.	dito
1400-talet	Stor ombyggnad. Kyrkan förlängs åt öster, förses med valv samt en ny sakristia (omkring 1430) med åttadelat valv. Samtliga valv förses med målningar. Ett vapenhus uppförs i söder och används som kyrkans huvudingång.	dito
1647–50	Stor ombyggnad under ledning av Hans Ferster. Kyrkan förses med ett polygonalt kor. Kyrkans gråstensmurar byggs på cirka en meter med tegel, varpå nya valv slås. Strävpelare muras med genomdragna ankarjärn och dekorativa ankarlutar. En sandstensportal uppförs på södra långsidan. Fönstren i långhuset tas upp till sin nuvarande storlek. Sakristian byggs om och förses med tunnvalv, stöttat med en kraftig strävpelare mot kyrkogårdsmuren. Kyrkans tak får sin svängda form och beläggs med spån.	dito
1705	Vapenhuset på sydsidan rivs. I tornets bottenvåning inreds ett nytt vapenhus.	dito
1750	Västtornet rivs. Det hade dock redan delvis rasat under 1600-talet.	dito
1757	Kyrkogården utvidgas mot väster.	Bohrn 1950
1760	Klockstapeln uppförs.	Norrby 1988
1791	Predikstolen tillverkas med ljudtak efter ritningar av arkitekt Ture Wennberg.	dito
1799	Altarskåpet monteras ner och flyttas till vapenhuset. Koret förses med en ny altartavla, signerad A J Hansson. Omramningen framför det försatta östfönstret med förgyllda moln och änglahuvuden ritas av arkitekt Thure Wennberg.	dito
1800-talet	Upprepade takomtäckningar och grundförstärkningar.	dito
1811–1813	Prästgården uppförs.	dito

År	Händelse	Källa
1862	Kyrkogården utvidgas mot söder.	Bohrn 1950
1867	Altarskåpet säljs till Statens historiska museum.	Norrby 1988
1837	Kyrkan får sin första orgel, byggd av Per Strand med orgelfasad ritad av C G Blom Carlsson.	dito
1862	Kyrkogårdsmuren utvidgas åt söder. Befintliga portar uppförs.	Bohrn 1950
1932	Utvidgning av kyrkogården.	dito
1936	Taket beläggs med skiffer (ovanpå spånet).	Norrby 1988
1949	Gravkapellet uppförs efter ritningar av Evert Milles.	dito
1951–1952	Invändig restaurering under ledning av arkitekterna Evert Milles och Erik Källgren. Nya slutna bänkkvarter ersätter de gamla öppna från 1877. Mittgången breddas och bänkvståndet regleras. Bänkkvarteren förses med nytt trägolv, täckt av linoleum. Orgelläktaren utvidgas. Äldre trappa tas bort till läktaren för att ge plats åt en el-central. Nya gravvalv under korgolvet. Gravkammarna, som uppfördes på 1640-talet av tegel, ersätts med väggar och plant tak av armerad betong. Nergången till Oxenstiernska kammaren slopas och tillträde bereds genom Åkerhielmska gravkammaren. Tegeltrappan ner till Åkerhielmska kammaren ersätts med en betongtrappa. Södra stenportalen repareras. Ett nytt bårhus uppförs efter ritningar av Evert Milles.	dito. ATA
1955	Brudkammaren inreds.	Norrby 1988
1955–56	Kyrkogården utvidgas mot norr.	dito
1962	Igenläggning av gångar på nya kyrkogården.	ATA
1963	En murhågnad uppförs vid nya kyrkogården. Hamling och gallring av träd på kyrkogårdsområdet och vid klockstapeln samt ändring av gångar på nya kyrkogården. Arbetet genomförs efter förslag av trädgårdsarkitekten Bertil Mo. Parkeringsplats anläggs.	dito
1967	Klockstapeln får ny spånbeklädnad och huven täcks med kopparplåt.	Norrby 1988
1964–70	Nytt orgelverk med 38 stämmor från firman Marcussen & Søn, Danmark. Framflyttning av befintlig orgelfasad, samt tillbyggnad av orgelhuset. Arbetet genomförs efter ett förslag utarbetat av arkitekt Lars Olof Torstensson.	Norrby 1988. ATA

År	Händelse	Källa
1974	Omfattande yttre renovering.	Norrby 1988
1981	Prästgården används som församlingsgård och ersätter den sålda sockenstugan.	dito
1981	Dopfunten renoveras.	ATA
1983–1989	En ny kyrkogård anläggs cirka 600 m norr om kyrkan. Arkitekt professor Sven-Ingvar Andersson.	Norrby 1988
1983	Utbyggnad av läktaren. Utbyggnaden omfattar cirka en meter.	ATA
1986	Förslag till förändring av korpartiet. Riksantikvarieämbetet avslår ansökan, men efter överklagande går beslutet igenom hos högre instans. Altartavlan med omramning tas ned och flyttas till väggen ovanför sakristiedörren. Det försatta fönstret friläggs och koret får samma utformning som när Hans Fernster byggde det vid mitten av 1600-talet. Altaret och den gamla altarringen från 1784 tas bort och ett nytt altarbord av marmor placeras i korets centrum.	Norrby 1988
1987	Ändring av vindfång vid västra entrén (vapenhuset) efter förslag av Uno Söderberg. Befintligt vindfång byggs om med nya väggar och tak, men med befintliga dörrar.	ATA
1993	Nytt skåp för skrudar i sakristian. I vapenhusets nordvästra hörn inreds en handikapptolett och i det nordöstra hörnet inreds städtrum och förråd. Samtliga väggar ut mot vapenhuset utförs i trä och täckmålas. Arbetet följer ett förslag upprättat av arkitekt Uno Söderberg. Två bänkar avlägsnas från det norra bänkkvarteret.	dito
2000–2001	Invändig upprusning. Omgestaltung av koret med ny möblering, bl a ny dopfont, nytt altarbord, knäfall och ambo. Ny möblering på orgelläktaren samt nytt altarbord i sakristian. Förslag till inredning och ny armatur har upprättats av Mona Lantzourakis, ARKSAM & Uno Söderberg Arkitektkontor.	SLM
2001	Konservering av sandstensportal mot söder.	ATA
2004	Minneslund anläggs.	Olle Lindeberg, Österåkers församling

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet
Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet
SLM Stockholms läns museum arkivet

Olle Lindeberg, muntlig källa i Österåkers församling

Boëthius, U, *Uägvisare till kyrkorna i Stockholms län*. Uddevalla 1980

Bohrn, E, och Vennberg, E, Åkers skeppslag. *Sveriges Kyrkor*, vol 64, Stockholm 1950

Bonnier, A C, *Kyrkorna berättar*, Uppsala 1987

Bratt, P, *Kulturminnesvårdsprogram för Österåkers kommun. Kulturhistoriskt värdefulla områden*, Stockholm 1985

Calissendorff, K, *Ortnamn i Uppland*, Stockholm 1986

Nilsson, C, *Kyrkguiden. Uägledning till kyrkorna i Stockholms stift*, Stockholm 2001